

SAĞLIĞIN SOSYAL BELİRLEYİCİLERİNDEN SONRA YENİ BİR KONSEPT: SAĞLIĞIN TİCARİ BELİRLEYİCİLERİ

A new concept after social determinants of health: Commercial determinants of health

Elif Nur YILDIRIM ÖZTÜRK¹, Mehmet UYAR²

Özet

Bu derlemede sağlığın tanımından ve belirleyicilerinden yola çıkılarak son yıllarda popüler bir terim olmaya başlayan sağlığın ticari belirleyicilerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. İnsan sağlığını olumlu veya olumsuz olarak etkileyen özel sektör aktiviteleri sağlığın ticari belirleyicileri olarak adlandırılmaktadır. Sağlığın ticari belirleyicileri geniş bir yelpazede pek çok sağlık sonucu meydana getirmektedir. Obezite, diyabet, kardiyovasküler hastalıklar, kanser, trafik kazaları, ruh sağlığı sorunları ve sıtma bu sağlık sonuçlarından bazıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlığın ticari belirleyicileri nispeten yeni bir anlayış ve içeriktir. Bu belirleyicilerin farkında olunması, izlenmesi ve bu belirleyicilerle mücadele edilmesi önemli görünmektedir. Çok uluslu şirketlerin ve özel sektörün toplum sağlığını nasıl etkilediğinin belirlenebilmesi ve etkili mücadele stratejileri ortaya konabilmesi için kanıt düzeyi yüksek araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sağlık, sağlığın ticari belirleyicileri, halk sağlığı.

Abstract

In this review, it is aimed to examine and evaluate the commercial determinants of health, which have become a popular term in recent years, based on the definition and determinants of health. Private sector activities that affect human health positively or negatively are called commercial determinants of health. Commercial determinants of health produce a wide range of health outcomes. Obesity, diabetes, cardiovascular diseases, cancer, traffic accidents, mental health issues and malaria are some of these health consequences. Commercial determinants of health are a relatively new understanding and content. It seems important to be aware of, monitor and struggle with these determinants. Studies with high levels of evidence are needed to determine how multinational companies and the private sector affect public health and to reveal effective control strategies.

Keywords: Health, commercial determinants of health, public health.

1- Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı. Ankara, Türkiye

2- Necmettin Erbakan Üniversitesi, Meram Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı. Konya, Türkiye

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Uzm. Dr. Elif Nur YILDIRIM ÖZTÜRK

e-posta / e-mail: elifnyildirim@hotmail.com

Geliş Tarihi / Received: 03.04.2022, **Kabul Tarihi / Accepted:** 19.12.2022

ORCID: Elif Nur YILDIRIM ÖZTÜRK : 0000-0003-1447-9756

Mehmet UYAR : 0000-0002-3954-7471

Nasıl Atıf Yaparım / How to Cite: Yıldırım Öztürk EN, Uyar M. Sağlığın Sosyal Belirleyicilerinden Sonra Yeni Bir Konsept: Sağlığın Ticari Belirleyicileri. ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi. 2023;8(1):87-96.

1. Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 1948 yılında sağlığı, yalnız hastalığın veya sakatlıkların olmayışı değil, fiziksel, zihinsel ve sosyal olarak tam bir iyilik hali olarak tanımlamıştır (1). 1986 yılına gelindiğinde DSÖ Ottawa Konferansı Bildirgesi'nde sağlık tanımını 'Sağlık yaşamın amacı değil, günlük yaşam için bir kaynaktır. Sağlık fiziksel kapasitenin yanında sosyal ve bireysel kaynakları vurgulayan pozitif bir kavramdır.' şeklinde yapmıştır (2). Nobile'in 2014'te yayımlanan makalesinde DSÖ'nün sağlık tanımının dünyanın ve nüfusun değişen koşullarına uygun olarak güncellenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Makalede sağlık tanımında her ne kadar bireysel olarak uyum sağlama ve özyönetim yetenekleri vazgeçilmez olsa da, sağlığın tabii olduğu sosyal, ekonomik ve çevresel dış koşulların da sorgulanmasının gerekliliğinden

bahsedilmektedir (3). Leonardi ise sağlığın tanımına yeni perspektifler aradığı makalesinde DSÖ'nün tanımının yeterli olmadığını ve alternatif sağlık tanımları hususunda geniş bir fikir birliğine varılamadığını belirtmektedir (4).

Literatürde çeşitli tanımları yer alan, ancak var olan tanımların güncel ve yeterli bulunmadığı ve üzerinde fikir birliğine varılamayan sağlık kavramını ilgilendiren ve etkileyen birçok faktör vardır (2, 4). Bu faktörlerin doğru şekilde belirlenerek bilinmesi, izlenmesi ve kontrol altında tutulması birey ve toplum sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu derlemede sağlığın tanımından ve belirleyicilerinden yola çıkılarak son yıllarda popüler bir terim olmaya başlayan sağlığın ticari belirleyicilerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

2. Sağlığın Belirleyicileri

Bireylerin ve toplumların sağlığını etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler beş ana başlık altında ele alınabilir. Bu başlıklar genetik, davranışsal faktörler, çevresel ve fiziksel etkiler, sağlık bakımı ve sosyal faktörlerden meydana gelmektedir (5). Sağlıklı olmayı veya olmamayı belirleyen bu faktörler daha açık ve geniş bir anlatımla; yaşanılan coğrafya, yaşanılan yerin yönetim durumu, genetik faktörler, gelir seviyesi, eğitim düzeyi, aile ve arkadaşlardan meydana gelen sosyal çevre, sağlık hizmetlerine erişim ve sağlık hizmeti kullanım durumudur. Bu belirleyicilerin etkisinin belirlenmesi amacıyla sağlık etki değerlendirmesi (SED) yapılabilmektedir. SED yaklaşımına göre olumlu/olumsuz

hangi sağlık etkilerinin gözlenebileceği, etkinin büyüklüğü ve bu etkinin çeşitli popülasyonlardaki dağılımı araştırılabilir. Ulaşım, gıda ve tarım, konut, atıklar, enerji, endüstri, kentleşme, su, radyasyon ve beslenme, etkisi değerlendirilebilen başlıklara örneklerdir (6). Sağlığın belirleyicilerini bilmek, anlamak ve sağlığı etkileyen faktörleri SED aracılığıyla değerlendirmek, sağlığı bir tabu ve soyut bir kavram olmaktan çıkarmaktadır. Somut hale gelen sağlık, üzerinde çalışabilir ve müdahale edilebilir bir olguya dönüşmektedir. Ayrıca sağlıkla doğrudan ve dolaylı ilişkili durumların nedenlerini, bu nedenlerin nedenlerini ve çözüm yollarını bulmak olanaklı hale gelmektedir.

3. Sağlığın Sosyal Belirleyicileri

Sağlığın belirleyicilerinden birisi olan sağlığın sosyal belirleyicileri son yıllarda gündemde olan ve sıkça işlenen bir konudur

(5). İnsanların sağlık sonuçlarını etkileyen tıbbi olmayan faktörler sağlığın sosyal belirleyicileri olarak adlandırılmaktadır.

Bu belirleyiciler insanların doğduğu, büyüdüğü, çalıştığı, yaşadığı koşullardan ve yaşlarından meydana gelmektedir (7). Sağlıkın sosyal belirleyicileri ile ilişkili bazı yaşam ve sağlık sonuçları şu şekildedir: İnsani gelişmişlik indeksi (İGI) yüksek olan ülkelerde, düşük olanlara kıyasla yaşam beklentisi 19 yıl yüksektir (7, 8). İGI 0 ile 1 arasında değerler alan bir indekstir. İndeks değerlerinin 1'e yaklaşması artan insani gelişmişlik lehinidir. İGI için <0,550 düşük, 0,550-0,699 orta, 0,700-0,799 yüksek ve \geq 0,800 çok yüksek olmak üzere bir sınıflama bulunmaktadır (9). Düşük eğitilmiş alt gruplar, yüksek eğitilmiş alt gruplara kıyasla %100 daha sık sağlık sorunu bildirmektedir. Beş yaş altı çocuk ölümlerinin azaltılmasındaki payın yarısı, sağlık sektörü dışındaki düzenlemelere bağlıdır. Düşük gelirli hanelere yapılan nakit yardımı bebeklerin yetersiz beslenmesini %7 azaltırken; çocukların okula devam etmelerini %10 arttırmaktadır. Yoksul bölgelerdeki Covid-19

insidans ve mortalite hızları, varsıl bölgelere kıyasla iki kat yüksektir (7, 8).

Sağlığın sosyal belirleyicileriyle mücadelede yalnız sağlık sektörüne odaklanan senaryolar yetersiz kalmaktadır. Bu alandaki çabaların tek tek ve bir aradaki nedenleri irdelemesi, çocukları ve aileleri hedefleyen ve toplumsal kalkınma, istihdam ve gelir artışlarını içeren türden olması gerekmektedir. Ayrıca gelecekteki müdahalelerin ve akademik araştırmaların kanıt tabanını güçlendirmesi gerekliliği de üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır (10, 11). Sağlıkın sosyal belirleyicileri uzunca bir süredir incelenen ve araştırılan bir konudur. Eldeki mevcut kanıtlar ışığında sağlığın tıbbi olmayan faktörler tarafından ciddi düzeyde etkilendiği bilinmektedir. Bu etkinin fark edilmesi ve kanıtlarla ortaya konması, alınacak yerinde önlemlerle olumlu sağlık sonuçlarının artırılabilir ve olumsuz sağlık sonuçlarının azaltılabilir olduğunu düşündürmektedir.

4. Sağlıkın Ticari Belirleyicileri

4.1. Genel Bilgiler

İnsan sağlığını olumlu veya olumsuz olarak etkileyen özel sektör aktiviteleri sağlığın ticari belirleyicileri olarak adlandırılmaktadır (12). Literatürde bu belirleyicilerden söz etmek için farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan biri 2013 yılında Millar'ın kullandığı sağlığın kurumsal belirleyicileri terimidir (13). Sağlıkın ticari belirleyicileri terimi ilk defa 2013 yılında kullanılmış ve 2016 yılı itibarıyla terimin kullanımı artış

göstermiştir (14, 15).

Özel sektör aktiviteleri sosyal, fiziksel ve kültürel çevreyi etkilemektedir. Sağlıkın ticari belirleyicileri geniş bir yelpazede pek çok sağlık sonucu meydana getirmektedir. Obezite, diyabet, kardiyovasküler hastalıklar, kanser, trafik kazaları, ruh sağlığı sorunları ve sıtma bu sağlık sonuçlarından bazıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu belirleyicilerin insan sağlığını olumlu ve olumsuz açıdan etkileyen yönlerine ilişkin bazı örnekler Tablo 1'de sunulmuştur (12).

Tablo 1: Sağlığın Ticari Belirleyicilerinin İnsan Sağlığına Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Olumlu Etkiler	Olumsuz Etkiler
Emniyet kemerinin yaygın kullanımı	Hipertansiyon, diyabet, kanser, kardiyovasküler hastalıklar, obezite gibi bulaşıcı olmayan hastalıklarla ilişkilendirilen işlenmiş gıdaların, şekerlerin, tütün ürünlerinin ve alkolün üretimi ve satışı
Tuz içeriği başta olmak üzere gıdaların daha sağlıklı olacak şekilde yeniden formüle edilmesi	Ormansızlaştırmaya bağlı sivrisinek üreme alanlarının artışıyla sıtma görülme riskinde artış
Çocuk sağlığını iyileştirmek için ücretli ebeveyn izinleri, hastalık izni ve sağlık sigortası	Havayı kirleten tesislerin aktivitesi sonucunda solunum yolu hastalıkları
İşyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları	Güvensiz ve uygunsuz çalışma ortamlarının yol açtığı ruh sağlığı sorunları
İşyerlerinde asansör/yürüyen merdiven/ yürüyen bant yerine merdiven kullanımının teşviki, spor etkinlikleri ve sağlıklı kantinler	Yoğun hayvancılığın yol açtığı ormansızlaşma, antimikrobiyal direnç, çevre kirliliği
Özel sektörün sponsorluğuyla aşular, kan bağıışı gibi konularda yapılan farkındalık çalışmalarıyla sağlık okuryazarlığının artırılması	Hayvansal ürünlerin neden olduğu bulaşıcı olmayan hastalıklar

Sağlığın ticari belirleyicileri açısından her ülke ve her insan risk altında olmakla birlikte, en çok etkilenen grup gençler ile küçük ada ülkeleri ve düşük/orta gelirli ülkelerdir (12). Yıllardan beri süregelen incelemeler ve araştırmalar neticesinde sağlığın belirleyicileri ve sağlığın sosyal belirleyicileri başta olmak üzere, sağlığı etkileyen çok çeşitli faktörler olduğu aşikâr hale gelmiştir. Ancak yalnız sağlığın ve sağlıkla ilgili olayların değil, bunlara ek olarak hastalıkların da özel sektör aktivitelerinden hem olumlu hem de olumsuz biçimde etkilendiği bilgisi nispeten yenidir.

4.2. Literatür Özeti

Mialon derlemesinde, sağlığın ticari belirleyicilerinin sağlıksız ürünler, bu ürünlerin üretimi ve satışıyla ilgili piyasa ve politika uygulamaları ve bu ürünlerin kullanımını kolay hale getiren düzenlemeler ve itici güçlerden meydana gelen üç komponentten oluştuğunu belirtmektedir (16). Literatür sağlığın ticari belirleyicileri olarak genellikle alkol, tütün ürünleri ve gıda endüstrisinin üzerinde durmaktadır (17-19). Ancak bu başlıklara ek olarak insan sağlığına olumsuz etkileri bulunan ilaç endüstrisi, otomobil endüstrisi ve madencilik sektörü de ele alınması gereken başlıklardır (20-22). Konuyla ilgili literatürde sağlığın

ticari belirleyicileri olarak üzerinde durulan özel sektör aktiviteleriyle, değişen yaşam koşulları, farklılaşan kültür ve küreselleşme arasında yakın bir ilişki olabileceği dikkati çekmektedir.

de Lacy-Lawdon ve Livingstone 33 makaleyi değerlendirdikleri sistematik derlemede literatürde sağlığın ticari belirleyicileri için ortak bir tanım olmadığına, makalelerin odaklandıkları kısmın çoğunlukla alkol, tütün ürünleri ve gıda endüstrisinden oluştuğuna ve bu konuda dar kapsamlı özelleşmiş araştırmalara ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekmişlerdir (23). Sağlığın ticari belirleyicileri için ortak bir tanım getirilemeyeşi, konunun alkol, tütün, gıda üçgeninde sıkışması ve dar kapsamlı özel araştırmaların yetersiz sayısı, konunun yeni yeni gündeme geliyor olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Hill ve Friel sağlığın ticari belirleyicileriyle toplumsal cinsiyet ve eşitsizlik kavramlarını birlikte inceledikleri çalışmalarında tütün ve alkol endüstrilerinin pazarlama stratejisi olarak kadın cinsiyet üzerinden toplumsal cinsiyet normlarını ve klişelerini kullandıklarını ve bu yolla toplumların toplumsal cinsiyet normlarına odaklanmalarını pekiştirdiklerini belirtmektedirler (24). Ireland ve arkadaşlarının çalışmasında spor

etkinliklerinde tütün sponsorluğunun son yirmi yıl içinde azalmış olmasına karşılık, alkol ve sağlıksız yiyecek/şekerli içecek endüstrilerinin bu sponsorluğu ve dolayısıyla ürün tanıtım çalışmalarını sürdürdüğü söylenmektedir. Bu konuda araştırmacılar politika yapıcılar ve halk sağlığı topluluğunu sağlığın ticari belirleyicileri konusunda duyarlı olmaya ve uygun bir yaklaşım formüle etmeye çağırmaktadır (25). Her iki çalışmada da özel sektörün pazardaki yerini kaybetmemek, kendi pazar payını arttırmak, rakipleri karşısında avantaj elde etmek gibi olası sebeplerle, toplum sağlığını riske etmek pahasına, gerek cinsiyet rollerini gerekse genç ve aktif nüfusun yoğun olarak katıldığı spor müsabakalarını bir araç olarak kullanan bir strateji benimsediği izlenmektedir.

Chavez-Ugalde ve arkadaşlarının obezite ilişkili beslenme davranışının ticari belirleyicilerini incelemek amacıyla 81 makaleyi dahil ettikleri sentez çalışmasında, obezite ilişkili beslenme davranışının şirketlerin üç eylem alanından (politik ve yasal; üretim, işleme ve tasarım; pazarlama ve tercih şekillendirme) etkilendiği bir model belirlenmiştir (26). Franz ve Kicbusch çalışmalarında çocuk ve genç obezitesindeki artıştan, tütün ve yiyecek/içecek endüstrisindeki nakit akışından bahsetmekte ve geçmişte bulaşıcı olmayan hastalıkların temel risk faktörleri tartışılırken küresel sermaye akışının sağlık etkilerine değinilmediğine ve bu sermaye akışının halk sağlığı açısından bir kör nokta olarak kaldığına işaret etmektedir (27). Knai ve arkadaşlarının makalesinde sağlığın ticari belirleyicileri bulaşıcı olmayan hastalıklar açısından sistematik düşünce yöntemiyle ele alınmış ve bulaşıcı olmayan hastalıklarla mücadelenin başarıya ulaşamaması hakkında halk sağlığı topluluğunun dar yaklaşımı ve kâr amacı bulunan kuruluşların bulaşıcı olmayan hastalıklarla ilgili politikaların hazırlanmasına dahil olması iki önemli faktör olarak gösterilmiştir (28). Maani ve arkadaşlarının hazırladığı derlemede sağlığın ticari belirleyicilerinin ve özel şirketlerin toplum sağlığına olan etkilerinin sağlığın sosyal belirleyicilerinin aksine pek fazla incelenen başlıklar olmadığı

vurgulanmıştır. Ayrıca derlemede mevcut halk sağlığı modellerinin ve politikalarının çok uluslu şirketlerin toplum sağlığı üzerinde oynadığı rolü gizleyecek biçimde kurgulanmış olduğu söylenmektedir (29). de Lacy-Vawdon ve arkadaşları ticari çıkarlar çerçevesinde oluşturulan söylemlerin sağlığa zararlı ürünlerle dolup taşan tüketici pazarlarına odaklanmak yerine; sorumlu şekilde alkol tüketmek, sorumlu şekilde kumar oynamak, sağlıklı ve dengeli öğünler tüketmek gibi mesajlarla yalnızca tüketici davranışlarına odaklandığını belirtmektedirler. Bu ve benzeri ifadelerle ticari ürün ve uygulamaların doğasında var olan potansiyel zararlar göz ardı edilmekte, sorun kusurlu tüketicilerden kaynaklanıyormuş gibi bir algı oluşturulmaktadır (30). Özel sektör aktiviteleri, sıklığı gün geçtikçe artmakta olan ve ciddi bir morbidite ve mortalite nedeni de olan obeziteyle ve daha başka hastalıklarla ilişkilendirilebilir. Sağlığın ticari belirleyicileri kavramının nispeten yeni olması nedeniyle, küresel sermaye akışının sağlık etkileri açısından takip edilmesi ve özel sektör aktivitelerinin kontrolüne ilişkin halk sağlığı politikalarının geliştirilmesi göz ardı edilmiş olabilir.

Lee ve arkadaşları araştırmalarında üç ülke üzerinden (İngiltere, Meksika ve Nijerya) yola çıkarak sağlığın ticari belirleyicilerinin her üç gelir düzeyi üzerindeki etkisini ortaya koymak için bir indeks hesabı önermektedir (31). Her ülke için bu alanda bir indeksin düzenli olarak hesaplanması ve açıklanması, ülkelerin alacakları önlemlere ışık tutması, her ülkenin zaman içinde kendi durumunu ve diğer ülkelere göre konumunu analiz etmesi açısından faydalı olabilir.

Freudenberg ve arkadaşları hazırladıkları derlemede sağlığın ticari belirleyicilerine ilişkin yapılacak bilimsel araştırmalar ve geliştirilecek politikalar için sorulması gereken soruları bir liste halinde belirtmişlerdir. Bu liste 'Bu alanda kullanılacak metodolojinin zayıf ve güçlü yanları nelerdir? Hastalık yüküne en fazla katkı yapan ticari belirleyici hangisidir? Ticari aktörler araştırmacıların soracağı soruları nasıl etkilemektedir?' gibi birçok sorudan

meydana gelmektedir. Aynı derlemede halk sağlığı profesyonelleri ve araştırmacıları için sağlığın ticari belirleyicileri alanında yeterliliğin belirlenmesi için sekiz maddelik bir liste de mevcuttur (32). Ndebele ve arkadaşlarının makalesinde sağlığın ticari belirleyicileriyle ilişkili risk faktörlerini tartışmanın halk sağlığı ile kâr amacı güden endüstriler arasında çıkar çatışmasına yol açtığı belirtilmektedir. Bu aşamada araştırmacılar sağlığın ticari belirleyicilerini ele alırken kullanılabilecek aday etik ilkeler önermişlerdir. Bu ilkeler ahlaki sorumluluk, zarar vermeme, sosyal adalet ve eşitlik, tüketici egemenliği, kanıta dayalı eylemler, cevap verebilirlik, hesap verebilirlik, uygunluk, şeffaflık, yararlılık ve bütünlüktür (33). Bu iki çalışmada, özel sektör aktiviteleri ve sağlığın ticari belirleyicileri ile ilişkili araştırmalar ve politikalar için ve çıkar çatışmasını doğru yönetebilmek amacıyla bir nevi kontrol listelerinin hazırlanması ve bu hususlara dikkat çekilmesi önemli gelişmelerdir.

4.3. Sağlığın Ticari Belirleyicileriyle Mücadele

Sağlığın ticari belirleyicileriyle mücadele stratejileri davranış değişikliği, ticari aktörlerin davranışlarında yasal düzenleme, finansal politikalar, tüketici ve vatandaş aktivizmi ile yasal yollardan hak aramaya ve dava açmaya odaklanmıştır. Bu stratejilerin bir arada kullanılmasının genellikle mücadeleyi daha etkili hale getirebileceği söylenmektedir. Sağlığın ticari belirleyicileriyle mücadelede sağlığa zararlı ürünlerin tüketimini azaltacak çabalar yerine, sağlığa zarar veren ticari aktörlere ve faaliyetlere maruziyeti kısıtlayacak ve azaltacak entegre stratejiler önerilmektedir (34). Sağlığın özellikle de bulaşıcı olmayan hastalıkların ticari belirleyicileriyle mücadelede endüstri kuruluşlarının üç farklı şekilde düzenlenmesi tavsiye edilmektedir. Bunlar; özel sektörün kendi kendini düzenlemesi, kamu ve özel sektör etkileşimi ve ortaklığı yoluyla ortak düzenleme ve kamu sektörünün üstleneceği düzenlemedir (35). Tıpkı Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi (TKÇS) gibi yasal olarak bağlayıcı bir

düzenlemenin sağlığın diğer ticari belirleyicileri için de var olmasının, özellikle alkol, şekerli içecekler ve sağlıksız gıdalar için uygulamaya girmesinin öneminden söz edilmektedir. Hatta aynı yasal düzenlemelerin sağlığın ticari belirleyicilerinin aracılık ettiği kumar gibi kullanıcının sağlığını etkileyen diğer tehditler için de kullanılabileceği belirtilmektedir (36). TKÇS, tütün kontrolünün sağlanması amacıyla DSÖ tarafından 2003 yılında gündeme getirilmiştir. TKÇS'nin ardından 2008 yılında MPOWER (monitöring, protecting, offering, warning, enforcing, raising) paketi uygulamaya konmuştur. Bu paket içerisinde tütün kullanımının izlenmesi, bireylerin pasif etkilenimden korunması, tütün kullanımının bırakılmasının önerilmesi, tütünün zararlarına karşı bireyin ve toplumun uyarılması, tütün reklam, promosyon ve sponsorluğunun yasaklanması ve tütün fiyat ve vergilerinin artırılmasından oluşan altı uygulama alanı yer almaktadır. TKÇS ve MPOWER'ın uygulanmaya başlamasının üzerinden geçen zamanda taraf ülkelerde tütün kullanım prevalanslarında düşmeler ortaya çıkmış ve tütün kontrolünde ilerleme kaydedilmiştir (37, 38). TKÇS ve MPOWER benzeri düzenlemelerle sağlığın diğer ticari belirleyicilerinin de kontrol altına alınabileceği düşünülebilir.

Söz konusu sağlığın ticari belirleyicileri olduğunda küresel sermaye akışının izlenmesi de mücadelede önemli bir başlık olabilir. Farklı ülkelerdeki gıda, alkol/şekerli içecek, tütün endüstrilerinde küresel sermayenin nasıl bir rol oynadığı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Üstelik küresel sermayenin bu alanlarda oynayacağı rol yalnızca sermaye miktarıyla ilişkili de olmayabilir (27). Ayrıca sağlığın ticari belirleyicileri konusunda literatürde kanıt eksikliği bulunmaktadır. Bu alanda yapılacak bilimsel çalışmalar kanıt eksikliğini giderebileceğinden mücadele adımı da etkili olacaktır (23, 34). Özel sektör aktiviteleri ve sağlığın ticari belirleyicileriyle mücadele mümkün görünmekle beraber, bu mücadele çok yönlü ve çok paydaşlı bir yaklaşımla zaman içerisinde gerçeleşebilecektir.

5. Sonuç

Nispeten yeni bir anlayış ve içerik olan sađlđın ticari belirleyicileri, küreselleşmiş dünya düzeninde halk sađlđı üzerinde oldukça etkilidir. Sađlđın sosyal belirleyicileri içerisine tam olarak dahil edilmeyen bu belirleyicilerin farkında olunması, izlenmesi ve bu belirleyicilerle mücadele edilmesi önemli görünmektedir. Mücadele basamağının gerçekleştirilebilmesi

için ulusal ve uluslararası düzlemde yasal düzenlemeler şarttır. Bu alanda yapılan bilimsel çalışmaların derlemeden öteye geçmesi gerekmektedir. Çok uluslu şirketlerin ve özel sektörün toplum sađlđını hangi yönlerden ve ne düzeyde etkilediğinin belirlenebilmesi ve etkili mücadele stratejileri ortaya konabilmesi için kanıt düzeyi yüksek araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaklar

1. WHO. Constution-Definition of Health. 1948. Erişim adresi: <https://www.who.int/about/governance/constitution> (Erişim tarihi: 05.12.2022)
2. The Ottawa Charter for Health Promotion. 1986. Erişim adresi: <https://www.who.int/publications/i/item/ot-tawa-charter-for-health-promotion> (Erişim tarihi: 05.12.2022)
3. Nobile M. The WHO definition of health: A critical reading. *Med Law*. 2014; 33(2): 33-40.
4. Leonardi F. The definition of health: Towards new perspectives. *Int J Health Serv*. 2018; 48(4): 735-48. DOI: 10.1177/0020731418782653.
5. CDC. Social Determinants of Health Frequently Asked Questions. Erişim adresi: <https://www.cdc.gov/nchhstp/socialdeterminants/faq.html> (Erişim tarihi: 05.12.2022)
6. WHO. Determinants of Health. 2017. Erişim adresi: <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/determinants-of-health> (Erişim tarihi: 05.12.2022)
7. WHO. Social Determinants of Health. Erişim adresi: https://www.who.int/health-topics/social-determinants-of-health#tab=tab_1 (Erişim tarihi: 05.12.2022).
8. UNDP. Human Development Report 2021-2022. Erişim adresi: https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf (Erişim tarihi: 05.12.2022).
9. WHO. Health Equity Monitor. Erişim adresi: <https://www.who.int/data/gho/health-equity> (Erişim tarihi: 05.12.2022).
10. Thornton RLJ, Glover CM, Cené CW, Glik DC, Henderson JA, Williams DR. Evaluating strategies for reducing health disparities by addressing the social determinants of health. *Health Aff (Millwood)*. 2016; 35(8): 1416-23. DOI: 10.1377/hlthaff.2015.1357.
11. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine; Health and Medicine Division; Board on Population Health and Public Health Practice; Committee on Community-Based Solutions to Promote Health Equity in the United States; Baciu A, Negussie Y, Geller A, et al., editors. *Communities in Action: Pathways to Health Equity*. Washington (DC): National Academies Press (US); 2017 Jan 11. 3, The Root Causes of Health Inequity. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK425845/>
12. WHO. Commercial Determinants of Health. Erişim adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/commercial-determinants-of-health#:~:text=Commercial%20determinants%20of%20health%20are%20the%20conditions%2C%20actions%20and%20omissions,in%20which%20commerce%20takes%20place.> (Erişim tarihi: 05.12.2022).
13. Millar JS. The corporate determinants of health: How big business affects our health, and the need for government action! *Can J Public Health*. 2013;104(4): e327-9. DOI: 10.17269/cjph.104.3849.
14. West R, Marteau T. Commentary on Casswell: The commercial determinants of health. *Addiction*. 2013;108(4):686-7. DOI: 10.1111/add.12118.
15. Kickbusch I, Allen L, Franz C. The commercial determinants of health. *Lancet Glob Health*. 2016; 4(12): e895-e896. DOI: 10.1016/S2214-109X(16)30217-0.
16. Mialon M. An overview of the commercial determinants of health. *Global Health*. 2020; 16(1): 74.
17. Moodie AR. Big alcohol: The vector of an industrial epidemic. *Addiction*. 2014; 109(4): 525-6. DOI: 10.1111/add.12415.
18. Bond LD, Chikritzhs T. Selling addictions: Similarities in approaches between big tobacco and big booze. *Australasian Med J*. 2010;3: 325-32.
19. Stuckler D, Nestle M. Big food, food systems, and global health. *PLoS Med*.

- 2012; 9(6): e1001242. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001242>.
20. Brezis M. Big pharma and health care: Unsolvable conflict of interests between private enterprise and public health. *Isr J Psychiatry Relat Sci.* 2008;45(2): 83-9.
 21. Douglas MJ, Watkins SJ, Gorman DR, Higgins M. Are cars the new tobacco? *J Public Health.* 2011; 33(2): 160-169. DOI: 10.1093/pubmed/fdr032.
 22. Monforton C. Weight of the evidence or wait for the evidence? Protecting underground miners from diesel particulate matter. *Am J Public Health.* 2006; 96(2): 271-6. DOI: 10.2105/AJPH.2005.064410.
 23. de Lacy-Vawdon C, Livingstone C. Defining the commercial determinants of health: A systematic review. *BMC Public Health.* 2020;20(1): 1022.
 24. Hill SE, Friel S. 'As long as it comes off as a cigarette ad, not a civil rights message': Gender, inequality and the commercial determinants of health. *Int J Environ Res Public Health.* 2020;17(21): 7902. DOI: 10.3390/ijerph17217902.
 25. Ireland R, Bunn C, Reith G, Philpott M, Capewell S, Boyland E, Chambers S. Commercial determinants of health: Advertising of alcohol and unhealthy foods during sporting events. *Bull World Health Organ.* 2019;97(4):290-5. DOI: 10.2471/BLT.18.220087.
 26. Chavez-Ugalde Y, Jago R, Toumpakari Z, Egan M, Cummins S, White M, Hulls P, De Vocht F. Conceptualizing the commercial determinants of dietary behaviors associated with obesity: A systematic review using principles from critical interpretative synthesis. *Obes Sci Pract.* 2021;7(4): 473-86. DOI: 10.1002/osp4.507.
 27. European Observatory on Health Systems and Policies, Franz C and Kickbusch I. The capital-NCD-nexus: The commercial determinants of health and global capital flows. *Eurohealth.* 2018;24(3):21-5. World Health Organization. Regional Office for Europe.
 28. Knai C, Petticrew M, Mays N, Capewell S, Cassidy R, Cummins S, Eastmure E, Fafard P, Hawkins B, Jensen JD, Katikireddi SV, Mwatsama M, Orford J, Weishaar H. Systems thinking as a framework for analyzing commercial determinants of health. *Milbank Q.* 2018;96(3): 472-98. DOI: 10.1111/1468-0009.12339.
 29. Maani N, Collin J, Friel S, Gilmore AB, McCambridge J, Robertson L, Petticrew MP. Bringing the commercial determinants of health out of the shadows: A review of how the commercial determinants are represented in conceptual frameworks. *European Journal of Public Health.* 2020;30 (4): 660-4. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckz197>.
 30. de Lacy-Vawdon C, Vandenberg B, Livingstone CH. Recognizing the elephant in the room: the commercial determinants of health. *BMJ Global Health.* 2022;7: e007156. DOI:10.1136/bmjgh-2021-007156.
 31. Lee K, Freudenberg N, Zenone M, Smith J, Mialon M, Marten R, Lima JM, Friel S, Klein DE, Crosbie E, Buse K. Measuring the commercial determinants of health and disease: A proposed framework. *Int J Health Serv.* 2022;52(1):115-28. <https://doi.org/10.1177/00207314211044992>.
 32. Freudenberg N, Lee K, Buse K, Collin J, Crosbie E, Friel S, Klein DE, Lima JM, Marten R, Mialon M, Zenone M. Defining priorities for action and research on the commercial determinants of health: A conceptual review. *Am J Public Health.* 2021;111(12): 2202-11. DOI: 10.2105/AJPH.2021.306491.
 33. Ndebele P, Shaikh H, Paichadze N, Bari I, Michaels D, Santos Burgoa C, Hyder AA. Commercial determinants of health: An ethical exploration. *Int J Public Health.* 2020; 65(7): 1123-32. DOI: 10.1007/s00038-020-01427-x.
 34. Lee K, Freudenberg N. Public health roles in addressing commercial commercial determinants of health.

Annual Review of Public Health. 2022;43:25.1-21. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-052220-020447>

35. Buse K, Tanaka S, Hawkes S. Healthy people and healthy profits? Elaborating a conceptual framework for governing the commercial determinants of non-communicable diseases and identifying options for reducing risk exposure. *Global Health.* 2017;13(1): 34. DOI: 10.1186/s12992-017-0255-3.
36. McHardy J. The WHO FCTC's lessons for addressing the commercial

determinants of health. *Health Promotion International.* 2021;36(1):i39–i52. DOI: 10.1093/heapro/daab143.

37. WHO. Report on the global tobacco epidemic, 2021: addressing new and emerging products: executive summary. Erişim adresi: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240032842> Erişim tarihi: 05.12.2022.
38. Çalışkan S, Metintaş S. Dünyada Tütün Kontrol Uygulamalarının Küresel Ölçekte Değerlendirilmesi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi.* 2018; 3(1),32-41.